

BENJAMIN FRA TUDELA

Rejsedagbogen i dansk oversættelse I¹

ved

Lola Kupczyk-Lewin

København

Hebraisk indledning

»Dette er den rejsebog, som R. Benjamin fra Tudela i provinsen Navarra skrev - må han hvile i fred.«

»Denne Benjamin rejste fra sin by Tudela - drog af sted, kom til mange fjerne lande, som han har beskrevet i sin bog. Hvor han kom, nedskrev han alt, hvad han så, og hvad han fik at vide af troværdige mennesker som /man ellers ikke/ hørte noget om i Sepharad; og han fortalte om vise berømte mænd, som boede i de forskellige byer; og han bragte bogen med hjem til Kastilien i 4933/1173 ne/.

Denne R. Benjamin var en fornuftig mand, som havde studeret Tora og Halacha, og hver eneste oplysning, som vi efterprøvede, for at finde ud af om den var troværdig, fandt vi, var korrekt og nøjagtig fra hans mund. Han var nemlig en hæderlig og troværdig mand.«

Rejsedagbogen

p.1. Hans bog begynder som følger: »Jeg rejste først fra min fødeby til byen Saragossa og fra den, langs floden Ebro til Tortosa. Derfra gjorde jeg en to dages rejse til den berømte by Tarragona med dens Cyclopiske arkitektur. Den slags bygningskunst findes ikke i hele Sepharad. Byen ligger ved havet, hvor der er en hellig menighed med hellige, lærde og fremragende mænd, som R. Shesheth, R. Shealtiel, R. Salomon og R. Abraham, Chisdais søn. Dette er en lille men herlig by ved havets kyst. Købmænd kommer fra hele omegnen/ - p.2. fra Grækenland, Pisa, Genova, Sycylia, Aleksandria i Ægypten, Palæstina, Afrika og fra alle dens kyster. Derfra er der halvanden dags rejse til Gerona, hvor der er en lille jødisk menighed, og derfra en tredages rejse til Narbonne, som er en by berømt på viden: fra Narbonne breder Tora /Loven/ sig til alle lande. Hellige store og fremragende mænd bor der. Deres formænd er R. Kalominas, sønnen af store og berømte R. Todros fra Davids slægt, og dens pedigree er etableret. Han ejer arven og jorden, som herskeren over byen gav ham, og som ingen med magt kan frarøve ham. Prominent i kommunen er R. Abraham, akademiets rektor: også R. Machir og R. Judah og flere andre fortræffelige lærde.

¹ Se Indledning Vol. 14 No. 1 1993.

Derfra er der fire parasang til byen Beziers, hvor der er en menighed af lærde mænd. Deres ledere er R. Solomon Chalafta, R. Joseph og R. Nataniel. Derfra er der to dage til Har Guash, som er nævnt Montpellier. Dette er et godt sted for handel./ p.3. Byen ligger omkring 1 parasang fra havet, og mænd kommer fra Algarve, Lombardiet, fra den store by Rom, fra hele Ægypten, Palæstina, Grækenland, Frankrig, Asien og England. Mennesker fra alle nationer er her for at gøre forretninger gennem mellemmand fra Genua og Pisa. I byen er lærde af stor kapacitet, deres ledere er R. Reuben, Todros søn, R. Nathan, R. Zachariahs søn og deres overrabbiner R. Samuel, R. Salomon og R. Mordechai. De har huse til alle som studerer Talmud. I kommunen er mændene både rige og velrørende og giver en hjælpende hånd til alle, som kommer til dem. Fra Montpellier er der fire parasang til Lunel, hvor der er en menighed af Israelis, som studerer Loven dag og nat. Her var Rabbenu Meshulam den store rabbi, død for længe siden, og hans 5 sønner som er kloge, store og rige, nemlig: R. Joseph, R. Issak, R. Jakob, R. Aaron og R. Asher, som lever afsondret fra verden; siddende over sine bøger dag og nat, fra tid til anden totalt fastende.

/p.4. Han er en stor lærd i Talmud. I Lunel bor deres svoger R. Moses, overrabbiner R. Samuel den ældre, R. Ulsarnu, R. Salomon, R. Salomon Hakohen og R. Juda, læge, søn af R. Tibbon, Sephardi. Studenter, som kommer fra fjerne lande for at studere Loven har fået undervisning, næring, logi og klæder, så længe de frekventerer studierne. Kommunen har kloge forstående og hellige mænd med stor velvilje, som giver en hjælpende hånd til alle deres brødre fra nær og fjern. Kommunen består af 300 jøder - gid Gud bevare dem. Derfra er der to parasang til Posquières, som er et stort sted med omkring 40 jøder, med et akademi, under ledelse af den store rabbi R. Abraham, sønnen af David - velsignet være hans minde - en energisk og lærd mand, med stor talmudistisk autoritet. Mennesker kom til ham fra fjerne steder for at lære Loven fra hans mund, og de fik hvile i hans hus, og han underviste dem. For dem, som ingen penge havde, betalte han alle udgifter,/p. 5 fordi han var en rig mand.

Den gavmilde R. Joseph, sønnen af Menachem, bor også her, og Benveniste, R. Benjamin, R. Abraham og R. Isaak søn af R. Meir velsignet være hans minde. Derfra er fire parasang til forstaden/ghetto?/ Burg de St. Gilles, hvor der er omkring 100 jøder, og her bor også lærde mænd: deres ledere er R. Isaak, søn af Jakob, R. Abraham, søn af Judah R. Elieser, R. Jakob, R. Isaak, R. Moses og R. Jakob søn af rabbi Levi - velsignet være hans minde. Dette er stedet, hvortil pilgrimme kommer fra alle hjørner af verden. Dette er kun tre mil fra havet og er beliggende ved den store flod Rhone, som flyder gennem hele Provence. Her bor den fremragende R. Abba Mari, søn af den døde R. Isaak: han er Prinz Raymonds rådgiver. Derfra er tre parasangs til byen Arlas, hvor omkring 200 jøde bor, og deres formænd er R. Moses, R. Tobias, T. Isaak, R. Salomon, overrabbiner R. Nathan og /p. 6 R. Abba Mari - død på denne tid.

Derfra er der to dages rejse til Marseilles, som er en fyrstelig by og de lærde mænds by, hvor der også er to menigheder med omkring 300 jøder. Een menighed er lavtliggende ved havet, den anden ligger ovenover slottet. De danner et stort akademi med lærde mænd, mellem dem R. Simeon, R. Salomon, R. Isaak, søn af Abba Mari, R. Simenon, søn af Antoli og R. Jakob hans bror; også R. Libero. Disse personer er medlemmer af det øvre akademi.

Fra Marseilles kan man tage et skib og på fire dage nå Genova, der også ligger over havet. Her bor to jøder, R. Samuel søn af Salim og hans bror fra byen Ceuta, begge gode mænd. Byen er omringet af 'vallen' og indbyggerne regeres ikke af en konge, men af

dommere, som de vælger ud fra deres mening. Hver/ p. 7. ejer af huset besidder et tårn over huset, og i krigens tid kæmpede de mod hinanden fra toppen af deres tårne. De har kommando over havet. De bygger skibe, som de kalder galajer og de plyndrer både Edom og Ismael, Sicilien og Grækenland og tager tilbage til Genova med bytte fra disse lande. De er i bestandig krig med borgere - mænd fra Pisa. Mellem dem og Pisanere er der en afstand af to dages rejse. Pisa er en stor by, med omkring 10.000 huse med tårne forberedt til kamp imod overfald. Alle dens indbyggere er mægtige mænd. De bliver ikke regeret hverken af konge eller prins, men kun af dommere, som de selv vælger. I denne by er der omkring 20 jøder, og deres ledere er R. Moses, R. Chaim og R. Joseph. Byen er ikke omringet af en vold. Den ligger seks mil fra havet; floden flyder gennem byen og beskytter den imod invasion og overfald fra skibe. Fra Pisa er der fire parasang til byen Lucca, som er begyndelsen til Lombardiet. I byen Lucca er der ca. 40 jøder. Dette er en boplads og jødernes formænd er R. David, R. Samuel og R./ p. 8 Jakob.

Derfra er der seks dages rejse til den store by Rom. Rom er overhovedet for kristendommen og der bor omkring 200 jøder. De er ærede og betaler ikke skat, og mellem dem er der funktionærer hos pave Aleksander, som er den spirituelle leder over hele kristendommen. Der bor store videnskabsmænd og formanden for dem er R. Daniel, overrabbiner og R. Jechiel, funktionær hos paven. Han er en pæn ung mand, intelligent og vidende og fik tilladelse til at komme ind i pavens palads - han er forvalter af hans hus og alt, hvad han besidder. Han er et barnebarn af R. Nathan, som redigerede Aruch med kommentarer. Andre lærde er . Joab, søn af overrabbiner R. Salomon, R. Menachem, akademiets rektor, R. Jechiel, som bor i Travestere, og R. Benjamin, søn af R. Shabbethai - velsignet være hans minde. Floden Tyber deler Rom. I den ene del er den store kirke, som de kalder St. Peter i Rom. Julius Cæsars store palads står også i Rom .- Her er mange beundringsværdige bygninger i byen - / p. 9 forskellige fra andre i hele verden. Rom - inklusive den del, som ligger i ruiner - er på ca. 25 mil i omkreds. I midten er der 80 paladser, der ejes af 80 konger, som lever her. Hver af dem tituleres Imperator, som stammer fra kongen Tarquinius, tilbage til Nero og Tiberius, som levede på Jesus fra Nazaret tiden, og endte med Pepin, som erobrede landet Sepharad fra islam, og var Charlemagnes fader. Der findes et palads udenfor - ikke i selve Rom - man siger, at det var Titu's. Konsulen og 300 senatorer straffede ham, fordi han ikke nåede at erobre Jerusalem på to år, men erobrede Jerusalem efter tre år, på trods af at de havde forpligtet ham at erobre den på to år. I Rom er også Vespasian's palads, stort og massivt bygget; også Colosseum, hvori der er 365 sektioner, så mange som dage i solåret; og omkredsen af paladset er tre mil. Her blev i gamle dage udkæmpet kampe og i paladset døde flere end 100.000 mænd, og her på stedet blev deres knogler udgravet nu om dage. Kongen udvirkede, at man graverede/ p. 10. en repræsentation af kampens kræfter på begge sider, ansigt til ansigt, både kæmpende og heste, alle i marmor, for at vise verden »krigen« i gamle dage. I Rom er der en hule, som løber under jorden, og kong Tarmal Galsius' katakomber og hans kongelige følge som blev fundet her, siddende på deres troner og med dem omkring hundrede kongelige personligheder. Alle er balsameret og bevaret til i dag i kirken St. John; i Lateranen er der to bronzesøjler taget fra Templet, håndlavet af kong Salomon. På hver søjle er graveret »Salomon Davids søn«. Jøderne i Rom sagde til mig, at hvert år i den 9 Av måned, fandt de at søjlerne dryppede af vædske, som lignede vand. Dette er hulen, hvor Tytus Vespasians søn stillede Templets kar, som han havde taget fra Jerusalem. Der er også en hule i bakken på floden Tybers strand, hvor der er 10 martyrs grave. I fronten af St. John i Lateran er der statuer af /p. 11. Samson i marmor med et

spyd i hånden, og Absalons kong Davids søn og en anden, af Konstantinus den Store, som byggede Konstantinopel, der er opkaldt efter ham. Den sidste søjle er af forgyldt bronze. Flere andre skulpturer er her, et beundringsværdigt syn.

Fra Rom er der fire dages rejse til Capua, en stor by som kong Capis byggede. Det er en fin by, men dens vand er dårligt, og landet er smittet med malariafeber. Omkring 300 jøder er her, mellem dem store lærde og ærede personer, og deres ledere er R. Couso, hans bror R. Izrael, R. Zaken og overrabbiner R. David, død på denne tid. De kalder distriktet fyrstendom.

Derfra rejser man til Puzzuoli, som er benævnt Store Sorrento, bygget af Zur, Hada-desers søn, som flygtede, fordi han var bange for kong David. Havet oversvømmer byen fra to sider, og sommetider kan man stadig se mærker af tårne som står i byens midte. en kilde springer fra undergrunden indeholdende olie, som kaldes petroleum.

/p. 12. Mennesker samler olie fra overfladen af vandet og bruger den som medicin. Der er varmt vand, 20 kilder fra undergrunden beliggende ved havet, og alle mennesker, som er syge, kan komme og bade her og blive raske. Alle syge i Lombardiet kommer om sommeren for at blive helbredt. Derfra kan en mand rejse 15 mil på vejen under bjerge, som er bygget af kong Romulus, der også byggede Rom. Han var motiveret dertil på grund af frygt for kong David og Joab, hans general. Han byggede fortifikationer, både på bjerge og under bjerge så langt som til Neapoli. Neapoli er en vigtig by ved havets strand og stiftet af grækerne. Omkring 500 jøder er der her, blandt dem R. Hezekiach, R. Shallum, R. Elijah Hacoen og R. Issak fra Har Napus - overrabbiner, velsinget være hans minde.

Derfra sejler man videre til byen Sorrento, hvor kristne har en medicinsk skole. Omkring 600 jøder er der her. Mellem de lærde er R. Judah, R. Isaaks søn, som er/ p. 13. Melchizedekes søn, den store rabbi fra byen Siponto; også R. Solomon/Cohen/, R. Elijah Græker, R. Abraham Narboni og R. Hamon. Byen er omringet af en vold fra landsiden og siden mod havet, og der er en fæstning på toppen af bjerget. Derfra er der en halv dags rejse til Amalfi, hvor der er omkring 20 jøder - mellem dem R. Hananel, lægen, R. Elisha og Abu-al-gir-prinsen. Beboerne er købmænd, som ikke sår og høster, fordi de bor på bakker og høje klipper, men køber alt for penge. Ikke desto mindre har de en masse frugt, fordi deres land er et land af vingårde, olivenlunde, haver og plantager og ingen kan angribe dem.

Derfra er der en dags rejse til Benevento, som er en by beliggende mellem havets strand og et bjerg, og i den er der en menighed med omkring 200 jøder. Formændene er R. Abraham, R. Kalonimus og R. Zarach. Derfra er der to dages rejse til Melfi i Apulia provinsen, som er Puk, hvor ca. 200/p. 14. jøder bor, deres formænd er R. Achimaas, R. R. Nathan, R. Issak. Fra Melfi er ca. en dags rejser til Acoli, hvor der er omkring 40 jøder, og deres formænd er R. Consoli, R. Zemach, hans svoger R. Joseph. Derfra tager det to dage at rejse til Trani ved havet, hvor pilgrimme til Jerusalem samles; ved porten er der et bekvemt sted til samling. En menighed på omkring 200 Israelis er her, deres formænd er R. Elijah, R. Nathan, fortaler og R. Jakob. Byen er stor og pragtfuld. Derfra er en dags rejse til Colon di Bari, byen som kong William fra Sicilien ødelagde. Hverken jøder eller indfødte bor der nu på grund af ruinen.

Derfra er halvanden dags rejse til Taranto, som er under Calabriens regering og dens beboere er grækere. Calabria er en stor by, og der bor ca. 300 jøder, nogle af dem er lærde, og deres formænd er R. Meir, R. Nathan og R. Israel. Fra Toranto er der en dags rejse til Brindise, som ligger ved havets/p. 15. strand. Der er to dages rejse til Otranto, som er på stranden af grækernes hav. Her er omkring 500 jøder, og deres formænd er R.

Menachem, R. Caleb, R. Meir og R. Mali. Fra Otranto er der to dages rejse til Corfu, hvor der kun er en jøde, hans navn er R. Joseph, og her slutter kongedømmet Sicilien.

Derfra er der to dages rejse til Larta /Arta/ som er begyndelsen af kong Emanuels, grækernes konge, dominans. Dette er et sted, som huser omkring 100 jøder, og formænd er R. Shelahiah og R. Hercules. Derfra er der to dages rejse til Aphilon /Acheleus/, en residens for omkring 300 jøder, og deres leder er R. Sabbatai. Derfra er der en halv dags rejse til Anatolina, som ligger på havets odde. Derfra tager det en dag til Patras byen, hvilken Antipater, grækernes konge, byggede. Han var en af kong Aleksanders efterfølgere. I byen er et antal af store gamle bygninger, og omkring 50/p.16. jøder bor her, deres ledere er R. Issak, R. Jakob og R. Samuel. En halv dags rejse på vejen langs havet tager det at komme til Kifto /Lepanto/ hvor der bor omkring 100 jøder, de bor på stranden af havet. Deres ledere R. Guri, R. Shallum og R. Abraham. Derfra er der halvanden dags rejse til Crissa, hvor der bor ca. 200 jøder, som bor adskilt. De sår og høster på deres egen jord; deres formænd er R. Salomon, R. Chayim og R. Jedaiah. Derfra er der tre dages rejse til hovedbyen Korinth; her bor omkring 300 jøder og deres ledere er R., Leon, R. Jakob og R. Hezekiah. Derfra er der to dages rejse til den store by Thebes, hvor der er ca. 2.000 jøder. De fleste af dem er perfekte /næsten kunstnere/ i vævning af silke og purpurfarvede klæder - til hele Grækenland.

De har lærde i Mishna og Talmud og andre prominente mænd og deres formænd er overrabbiner Kuti og hans broder R. Moses og også R. Chiyah, R. Elijah Tirutot og R. Joktan; der er ingen som dem i hele Grækenland uden i byen/p. 17. Konstantinopel. Fra Thebes er der en dags rejse til Egrippo, som er en stor by på stranden af havet, hvor købmænd kommer hvert kvartal. Omkring 200 jøder bor der her, og deres formænd er R. Elijah Psalteri, R. Emanuel og R. Caleb. Derfra tager det en dag til Jabustrisa, som er en by på havets strand med omkring 100 jøder, og deres formænd er R. Joseph, R. Eliazar, R. Samuel og R. Isaak. Derfra er der en dags rejse til Simon Potamo, hvor der er omkring 50 jøder, og deres formænd er R. Solomon og R. Jakob. Byen er bygget ved trin på Wallachians bakker. Folket, Wallachian, bor i disse bjerge. De er hurtige som hjorte og de ødelægger og plyndrer hele Grækenland. De er ikke rigtig troende Nazarener, men nævner sig selv med jødiske navne./p. 28. Nogle mennesker siger, de er jøder, og faktisk kalder de jøderne for deres brødre, og når de møder dem så berøver de dem, men dræber dem ikke, men grækerne dræber de. De er i hvert fald lovløse. Derfra er der to dages rejse til Gardiki, som nu ligger i ruiner, og der bor kun få grækere og jøder. Derfra er der to dages rejse til Armylo, som er en stor by ved havet, beboet af venetianere, pisanere, genosere, og alle købmænd som kommer her; dette er et udstrakt sted og her bor omkring 400 jøder. Deres formænd er overrabbiner R. Shiloh Lombardo, R. Joseph formynder og R. Salomon den ledende mand. Derfra er der en dags rejse til Visena, hvor der er omkring 100 jøder og deres formænd er overrabbiner Sabbatai, R. Salomon og R. Jakob. Derfra er der to dages rejse til Saloniki, bygget af kong Seleucus, en af kong Aleksanders fire efterfølgere. Saloniki er en meget stor by, med omkring 500 jøder, inklusive overrabbiner R. Samuel og hans sønner og studerende./ p. 19. Han er nomineret af kongen til formand for jøderne. Der er også R. Sabbatai, hans svigersøn R. Elijah og R. Michael, der er diskrimineret og tjener sit brød ved silkevævning.

Derfra er der to dages rejse til Denetrizi, med omkring 50 jøder. Her bor /lever/ R. Isaiah, R. Machir og R. Alib. Derfra er der to dages rejse til Deama, hvor der er omkring 140 jøder, og deres formænd er R. Michael og R. Joseph. Derfra er der en dags rejse til Christopoli, hvor der bor omkring 20 jøder. Tre dages rejse bringer en til Abydos, som er

en over havet flydende odde beliggende mellem bjerge, og efter fem dages rejse er den store by Konstantinopel nået. I hovedbyen over hele Javan, som kaldes Grækenland residerer kong Emnuel, Imperator. Tolv ministre har han under sig. Hver af dem har et palads i Konstantinopel, de ejer også slotte i byerne. Over dem er konge Hipparhus. Nr. to i rækkefølgen er Megas/ p. 20. Domestikus, den tredje Dominus, den fjerde er Megas Dukas og den femte er Økonomikus Megalus, de øvriges navne ligner disses. Konstantinopels omkreds er 18 mil. Den ene halvdel er omringet af hav, den anden af land, og byen er placeret på havets to arme, den ene fra Rusland og den anden fra Sepharad. Alle slags købmænd kommer her. Fra Babylon, fra landet Shinar, fra Persien, Medien og fra hele det uafhængige Ægyptens land, fra Kanaan, det russiske kejserrige, fra Ungarn, fra Patzinakia /oldtidens Dacien/, Khazarja, fra Lombardiet og fra Sepharad. Det er en travl by, fordi købmænd fra hele verden kommer sejlene og ridende, og der findes ikke magen til i hele verden, med undtagelse af Bagdad, der er Islams store by.

I Konstantinopel ligger kirken Sankta Sophija, som er grækernes pavesæde, fordi grækerne ikke anerkender paven i Rom. Og der er lige så mange kirker, som der er dage i solåret. Utallige er rigdommene, der bliver bragt hertil, år efter år, som afgifter fra de øer og de godser og landsbyer, som findes her. Og slige rigdomme findes ikke i/p.21. verden. Og i denne kirke findes søjler af guld og sølv, og lamper af sølv og guld - flere end man kan tælle. I nærheden af paladsets volde er et område ejet af kongen, hvor arrangementer til folkets glæde finder sted, og som kaldes Hippodrom, og hvert år til Jesus' fødselsdag giver kongen en stor forestilling. Og på den plads kommer mænd fra hele verden og alle racer i verden, kongen og dronningen kommer til stede - gøglere og førende løve-, leopard-, bjørne- og vilde-tyre-tæmmere indleder kampe mellem dem - det samme indleder de med fugle.

Sådan et arrangement findes ikke i et andet land. Kong Emanuel byggede et stort palads til sin regering, på havets strand, passende til det palads, som hans far byggede, og kaldte det Blachernae. Han beklædte søjler og vægge med guld og sølv og graverede navne på dem af alle kampe før hans tid og alle hans egne kampe. Han konstruerede også en gylden trone med pragtfulde sten og en gylden krone over tronen på en/p. 22. gylden kæde - så han kunne sidde under kronen. Kronen var beklædt med værdifulde juveler, og om natten anvendtes ikke lys, fordi alle kunne se i lyset af stenene. Man ser i byen utallige bygninger. Fra alle dele af kongeriget Grækenland bringes tribut hertil hvert år, og de udfylder fæstninger med silke, tøj, purpur og guld. De fæstninger og denne rigdom findes ikke i hele verden. Man siger, at tribut til byen hvert år er på 20.000 guldstykker, og stammer både fra udlejning af butikker og paladser, og fra købmænds tribut, som kommer til byen, enten sejlene eller ridende fra land. Grækerne ejer store rigdomme af guld og ædle sten og ligner fyrster. Faktisk er landet rigt på alle mulige tøj, stoffer og på brød, mad og vin./p. 23. Der findes ikke i hele verden en rigdom som i Konstantinopel. Hver mand har studeret de græske skrifter, og alle spiser og drikker under sig eget vin- og figentræ. De rekrutterer soldater, som de kalder loazim-barbarer fra alle mulige lande for at kæmpe mod sultan Mazud Torgamin-kongen /Seljuks/ som kaldes Tyrker, fordi indbyggerne ikke duer til kamp, men ligner kvinder, som ikke har kræfter til at kæmpe. Der bor ingen jøder i byen. Det er forvist til en lille halvø i Marmarahavet og kan ikke gå ud. Hvis de vil handle med de indfødte, må de sejle. I det jødiske kvarter er der omkring 2.000 rabbinistiske jøder, omkring 500 karaiter, og de er splittede af en fejde. Blandt de lærde er der flere kloge mænd, og deres ledere er R. Abtalion, R. Obadiah, R. Aaron Bechor Shoro, R. Joseph, Shir-Guru og R. Eliakim formyndere. Blandt dem findes silkevævere og

flere rige købmænd. Ingen jøde har lov til at ride på heste der. /p. 24. Det berettes, at kun R. Salomon Hamitari, der er kongens læge, har lov til at ride på en hest, og derigennem har mulighed for at mildne undertrykkelsen af jøderne. Jødernes stilling er meget vanskelig, og der er et stort jødehad, skabt af byens garvere, som smider deres affald og hælder deres spildevand ud i gaderne foran jødernes huse og således forurener jødernes ghetto. Sådan hader grækerne jøderne, både de gode og de onde, at de undertrykker dem, slår dem ned på gaderne og forfølger dem med vold på alle mulige måder. Til trods herfor er jøderne rige og gode, venlige og hjælpsomme og bærer tålmodigt deres skæbne. Det kvarter, hvor jøderne bor hedder Pera.

Fra Konstantinopel er der to dages rejse til Rhaedestus /nu Rodosto/ med omkring 400 Israелitiske indbyggere, og deres ledere er R. Moses, R. Abijah og R. Jakob. Derfra er der to dages rejse til Callipolis /Galipoli/, hvor der er omkring 200 jøder, og deres ledere er R. Elijah Kapur, R. Shabbatai Zutro og R. Isaak Megas, som betyder »stor« på græsk. Og derfra er der to dages rejser til Kales. /p. 25. Her er omkring 50 jøder, og deres ledere er R. Jakob og R. Judah. Derfra er der to dages rejse til Mytilene, og der er jødiske menigheder 10 steder på den. Derfra er der to dages rejse til Hios øen, hvor der er omkring 400 jøder iberegnet R. Elijah Heman og R. Shabtha. Her vokser træ fra hvilke man opfanger harpiks. To dages rejse bringer en til øen Samos, hvor der er 300 jøder, og deres ledere er R. Shemaria, R. Ovadiah og R. Joel. Der er flere jødiske menigheder. Fra Samos tager det tre dage til Rhodos, hvor der er omkring 400 jøder, og deres ledere er R. Abba, R. Hannanel, og R. Elijah.

Der er 4 dages rejse herfra til Cypern, hvor der er rabinistiske jøder og karaiter; her er også nogle heretiske jøder, kaldet epikursim, som israelis fordømte - /exkommunikation/ i hele verden. De bespottede sabataftenen og fejrede ugens første nat, som er natten efter sabatten. Fra Cypern er der 4 dages rejse til Curitsu (Kurch), som er begyndelsen af landet/p. 26. kaldet Armenia, og dette er grænsen til Thoros imperiet, bjergenes hersker, og kongen af Armenia og hans magt er udbredt til Trunia provinsen og til landet Torgamin, kaldet tyrkiet. Derfra er der 2 dages rejse til Malmitras, som er Tarshish ved havet; så langt breder Javanims - eller grækernes kongedømme sig.

Derfra er der 2 dages rejse til Antiochia den store by beliggende ved floden Fur /Orontes/, som er floden Jabbok, der flyder fra Libanons bjerge og fra landet Hamath. Dette er en stor by, som kongen Antiochus byggede. Byen er beliggende ved høje bjerge og er omringet af byens vold. Fra toppen af bjerget udspringer en kilde. En mand kører vandet gennem 20 underjordiske passager til byens prominente mænds huse. Den anden del af byen er omringet af floden. Byen er en fæstning og er underlagt fyrst Boemand Pointevin kaldet »le Baube«. - Der bor 10 jøder; de er glarmestre og deres ledere er R. Mordechai, R. Chayim og R. Samuel. Derfra er der 2 dages rejse til Lega, eller Ladykiva, /p. 27. hvor der er omkring 100 jøder, og deres ledere er R. Chayim og R. Joseph.

Videre er der 2 dages rejse til Bebal /Gebela/, som er Baal-Gad ved foden af Libanon. I nærheden er folket Al-Hashishim nævnt. De tror ikke på islam, men de tror på en udvalgt fra deres eget folk - som en profet - og alt hvad han siger til dem, fuldender de, om det drejer sig om døden eller livet er ligemeget. De kalder ham Sheik al-Hashishim, og han er anerkendt som deres fører. På hans ord går bjergboerne, hvorhen han byder. Deres hovedsæde er Kadmus, som er Kedemoth i landet Sihon. De er trofaste mod hinanden, men en terror-kilde til naboerne, endogså konger dræber de, om det så koster dem livet. Deres lands dimension er 8 dages rejse. Og de er i krig med Edoms sønner, som kaldes Franker, og med Tripolis hersker som er Tarabulus el Sham. I Tripolis var der nogle år før et

jordskælv, hvor flere indbyggere og jøder er gået til grunde, fordi huse og volde faldt ned over dem. Der var en stor ødelæggelse på den tid/ p.18. i landet Israel, og over 20.000 sjæle er gået bort.

Derfra er der en dags rejse til det andet Gebal /Gubail/ ved grænsen til Ammons lands børn, og her er omkring 150 jøder. Stedet er under genoernes magt, guvernørens navn er Guillelmus Embriakus. Her fandtes et tempel, som tilhørte Ammons børn i gamle dage, og man så en afgud siddende på tronen eller stole - gjort af sten dækket over med guld. To kvinder vist siddende, den ene på højre og den anden på venstre side, og der er et alter foran hver Amonite til at bruge på sædvanlig vis til at ofre og brænde røgelse ved.

Der er omkring 200 jøder her, og deres ledere er R. Meir, R. Jakob og R. Simchah. Stedet er placeret på havets strand i landet Israel. Derfra er der 2 dages rejse til Bejrut, eller Beeroth, hvor der er omkring 50 jøder, og deres ledere er R. Salomon, R. Obadiah og R. Joseph. Derfra er der 1 dags rejse til Sajda, som er Sidon en stor by/p. 29. med omkring 20 jøder. 10 mil herfra bor et folk, som er i krig med mændene i Sidon, de kaldes Druser og er hedninger af ussel karakter. De bor i bjerge og kløfter mellem stenene; de har ikke en konge eller hersker men er uafhængige på disse steder, og deres grænser når til Hermonbjerget, som er 3 dages rejse væk. De er klædt i hvidt, brødre gifter sig med søstre og fædre med deres døtre. De har en festdag om året, hvor de mødes, både mænd og kvinder, for at spise og drikke sammen og bytte koner med hinanden. De siger, at i denne time, hvor sjælen forlader kroppen, går den over, hvis det er et godt menneske, til et nyfødt barn, og hvis det er en ond mand, ind i kroppen på en hund eller et æsel. Sådant er deres idiotiske tro. Der bor ikke jøder mellem dem, men et vist antal af vandrende håndværkere og farvere kommer til dem for tilfældig handel, og efterhånden vender de tilbage, hvis det var favorabelt for dem at være hos Druserne./p. 30. De vandrer i bjerge og bakker og intet menneske kan kæmpe med dem.

Fra Sidon er der en halv dags rejse til Sarepta /Sarfend/, som tilhørte Sidon. Derfra er der en halv dags rejse til Ny Tyr /Sur/ en fin by ved bugten i dens midte. I nattetimerne trækker toldere jernkæder fra tårn til tårn, så ingen mand kan komme frem med skib eller på anden måde og plyndre skibe om natten. Der findes ikke lignende bugt i hele verden. Tyr er en pragtfuld by. Der bor omkring 500 jøder, nogle af dem Talmud-lærde, og deres ledere er R. Epharim fra Tyr, dommer, R. Meir fra Carcassonne og R. Ephraim, leder af menigheden. Jøder ejer havgående skibe, og der er glarmestre og mellem dem er de, som laver den fine glasvare, som er rost i alle lande. I nærområdet bliver der produceret sukker af høj kvalitet, fordi mænd planter det der, og folk kommer fra alle lande for at købe det. En mand kan klatre op på volden i Ny Tyr for at se det gamle Tyr, som havet nu dækker, beliggende et stenkast fra den ny by, og hvis man vil sejle, kan man se /p. 31. slotte, markeder, gader og paladser på bunden af havet. Ny Tyr er en dynamisk og travlt beskæftiget by; hvortil købmænd fra alle landsdele kommer.

En dags rejse bringer en til Acre, den gamle Acco. Byen ligger lige inden for grænsen til Asher; dette er begyndelsen til landet Isael. Den ligger ved et stort hav og har en stor havn, hvortil alle de pilgrimme, som skal besøge Jerusalem, ankommer med skib. En strøm flyder vis-a-vis, den er benævnt Kedumim bæk. Der er ca. 200 jøder og deres ledere er R. Zadok, R. Japheth og R. Jonah. Derfra er der 3 parasanger til Hajfa, som er Hahepher, som er ved kysten, og på den anden side ligger Carmelbjerget, og ved foden af Carmelbjerget er der flere jødiske grave. I bjerget findes Elijahs hule, hvor de kristne konstruerede en bygning og kaldte den Sanct Elias. På bjergets top kan man se resterne af

et alter, som Elijah genopbyggede i Ahabs dage. Alteret er rundt, og der blev lagt ca. fire kubikmeter over det, og ved foden af bjerget flyder Kishon floden.

Derfra er 4 parasanger/p. 32. til Cappernavn, som er landsbyen Nahum, identisk med Maon, Carmelitten Nabals hus.

6 parasanger herfra ligger Cæsarea, Philistrenes Gath, og her er omkring 200 jøder og 200 kutim. De er jøder fra Shomron og kaldes Samaritanere. Byen er smuk og ligger ved havet. Det er Cæsar, som byggede byen, heraf navnet Cæsarea. Der er ingen jøder. Derfra er der en halv dags rejse til Sankt Georg, som er Ludd, hvor der bor en jøde - han er farver. Videre er der en dags rejse til Sebastiya, som er byen Shomron /Samaria/, og her kan man se ruinen af Achabs søns Omri's palads. Dette er stadig et land med strømme af vand, haver, frugthaver, vingårde og oliventræer, men der bor ingen jøder.

Derfra er der 2 parasanger til Nablus, som er Shechem ved bjerget Ephraim, hvor der ingen jøder er; stedet er placeret i dalen mellem Gerizim bjerget og Ebal bjerget, og der er omkring 1000 Kutim, som kun anerkender den nedskrevne Moselov og som kaldes Samaritanere. De har præster/p. 33. fra Aarons sæd, og de kaldes Aaronim, og de gifter sig ikke med Kutim men kun med deres egne /folk/. De er præster som ofrer ofre og bringer brændte ofre til deres mødested, sådan som det er nedskrevet i deres lov - »O, de skal læge offeret på Gerizim bjerget«. - De siger, at dette er nøjagtigt stedet, hvor Templet stod. Til påske og andre helligdage ofrer de stående brændte ofre på alteret, som de selv byggede på Gerizim bjerget, sådan som det står skrevet i deres lov - »De skal lægge sten på bjerget Gerizim, sten som Joshua og Israels børn tog op fra Jordan«. - De sagde, at de stammede fra Ephraims slægt. Og i midten af byen er Josephs grav Jakobs søn, vores fader, sådan som er skrevet - »og de Josephs knogler, som er begravet i Shechem«. - Deres alfabet mangler 3 bogstaver, nemlig He /x-x/, Heth/ x-xx/ og Ain /x-xx/. Bogstavet He/ x-x/ er taget fra Abraham vores fader, fordi det ikke har værdighed, bogstavet Heth /x-x/ fra Isaak, fordi det ikke har godhed, og /x/ Ain bogstavet fra Jakob, fordi det ikke har ydmyghed. I stedet for disse bogstaver anvendte de Alef /x-x/, herved kanvi konstatere, /p. 34, at de ikke er fra Israels sæd, skønt de kender Moseloven med undtagelsen af de tre bogstaver. De beskytter dem mod forurening fra døde, fra knogler af de dræbte og fra grave: og de tager det tøj af, som de var iklædt, før de går til gudstjeneste, og de bader og tager frisk tøj på. Dette er deres stadige praktik. På bjerget Gerizim er der springvand, haver og plantager, men bjerget Ebal er stenet og nøgent; og herimellem disse bjerge ligger byen Shechem.

Fra denne sidste plads er distancen fire parasanger til bjerget Gilboa, som de kristne kalder bjerget Gilboa; byen ligger i et meget tørt område, og derfra er der 5..., en landsby, hvor ingen jøde bor. Derfra er der 2 parasanger til Ajalon, som de kristne kalder Val-de-Luna. Derfra er der 3 parasanger til Jerusalem, som er en lille by omgivet af volde og befæstet med mure. Byen er fuld af mennesker, som muslimerne kalder jakobitter, armeniere, grækere, georgianere og frankere. Alle disse folk har deres eget sprog/dialekter/. Her findes farverierne, /p. 35. som jøderne forpagter billigt hos kongen /Almarik/, således at det kun er jøder, der udfører dette arbejde i Jerusalem. Der er omkring 200 jøder, som bor ved Davids Tårn i et hjørne af byen i den nedre del ved volden omkring Davids Tårn, den bygning, som var det første og eneste fundament; 10 kubikmeter rummer resterne af de gamle mure bygget af vore forfædre, resten er bygget af muslimerne. Der findes ikke i hele byen en sikrere bygning end Davids Tårn. Altså har byen to bygninger, og en af dem er sygehuset - det har været besøgt af 400 konger; og alle syge, som kommer der, er velkomne og passes med omhu i livet og døden. Den anden bygning kaldes

Salomons Tempel; dette palads er bygget af Salomon, Israels konge. 300 konger er indviet der, og de deltager hver dag i militære øvelser, med undtagelse de som kommer fra Frankens land, og den anden del af kristendommen, som bestemte sig for at tjene der i et år eller to til deres love er fuldført. I Jerusalem er den store kirke kaldet Sepulchre /gravet/, og her på stedet er Jesus grav, hvortil kristne valfarter.

/p. 36. Jerusalem har 4 gader - Abrahams gade, Davids gade, Zion gade og gade Gushpat, som er Jehosaphat gade, foran det gamle Tempel nu kaldet Templum Domini. Over stedet er der bygget et sanktuarium af Omar ben al Khataab, en bygning med en stor kuppel til hviken indfødte ikke bringer billeder eller portrætter, men hvor de kommer for at bede. Foran pladsen, som tilhørte Salomon, er der stalde som Salomon byggede, i det skabtes en rigtig smuk bygning, komponeret af sten, og magen til den er ikke at se nogen steder i verden. Der er også et bassin, som præster brugte til ofring, som stadig kan ses; og jøderne, som kommer her, skriver deres navne på muren. Jehosaphat gade fører til Jehosaphat dalen, som er folkets samlingsplads. Her er søjlen, /p. 37. kaldet Absalons Hånd og kong Uzziahs gravsten.

I nærheden er der også en stor bæk kaldet hvor også Siloam Vande bliver forenet med Kidron bæk. Oven over strømmen er der en stor bygning dateret til vorre forfædre, men der er kun lidt vand, og største delen af folk i Jerusalem drikker regnvand, som de samler i cisterner i deres huse. Fra Jehosaphats dal kan man komme til Olivenbjerget. Fra Olivenbjerget kan man se Sodomhavet og 2 parasangers afstand fra Sodomhav er Saltsøjlen, hvor Lot's kone forvandlede; lam slikker stadig saltet, men efterhånden får søjlen den oprindelige skikkelse. Hele landet er fladt, og Shittim dalen er synlig så langt som til bjerget Nebo derfra. I front til Jerusalem er Zion bjerget - over bjerget er der ingen bygninger med undtagelse af et kristent sted, hvor man kan komme og bede. Ansigt til ansigt over for Jerusalem i tre miles afstand er der israelske gravsteder, hvor de i gamle dage begravede deres døde i grotter, og over hver gravsten er der en inskription, men de kristne ødelagde gravene og byggede deres huse af stenene. Gravene nåede helt til Zelzah i Benjamin landet. Jerusalem er omringet af høje bjerge.

/p. 38. På Zionbjerget er der grave af Davids Hus og grave af konger, som herskede efter ham. Den nøjagtige plads kan ikke identificeres, fordi der for 15 år siden var en vold fra en kirke på Zionbjerget, som faldt sammen. Patriarken gav ordre til at tage sten fra de gamle volde og restaurere kirken. Han gjorde det og ansatte murere, som klarede opgaven; og der var 20 mand, som brugte sten fra fundamenter af Zions volde. Blandt de mænd var der to, som var nære venner. En dag inviterede en ene den anden til et festmåltid, og da de var færdige kom de - øjensynligt - for sent til arbejde; da opsynsmanden spurgte dem: »Hvorfor er I ikke kommet tilbage i tide?« svarede de: »Hvorfor anklager de os. Når vore kolleger går til middag, gør vi vores arbejde«. Når tiden for middagen er kommet og de andre håndværkere er gået for at spise deres mad, undersøgte de stenene, som lå på jorden rundt omkring og bar en speciel sten op, som dækkede indgangen til et hul.

Så sagde den ene til den anden: »Vi går ind og ser, måske er der mulighed for at finde nogle penge der.« De gik ind i hulen og nåede et stort kammer med marmor søjler, beklædt med guld. På fronten /p. 39. var der en tavle af guld med et scepter og krone. Dette var kong Davids grav. På venstre side af graven var kong Salomons grav; derefter var der gravstene for alle Judea kongerne, som var begravet her. Der var også lukkede kasser - kufferter, som ingen kendte indholdet af. De to mænd prøvede at komme ind i kammeret; og en pludselig vind kom fra hulens indgang og slog dem hårdt omkld og de faldt om på jorden som døde, og der blev de liggende til om aftenen. Og der kom med

vinden en stemme som råbte: »Stå op, og gå fra stedet.« Og de to mænd løb skrækslagne bort og de kom til patriarken og fortalte ham alt. Efterfølgende sendte patriarken bud efter R. Abraham el Constantini, den fromme eneboer, som var en af graverne i Jerusalem, og til ham fortalte han ellerde ting, de to mænd havde rapporteret til ham. Herefter svarede R. Abraham: »Det er gravene af Davids Hus: det er Judeas kongers ejendom, og i morgen skal vi gå ind, jeg og du og de mænd og finde ud af, hvad det er.« Og om morgenen sendte han bud efter mændene, og fandt en af dem liggende /p. 40. i chok i sengen og manden sagde: »Vi vil ikke komme derind, fordi Gud ikke ønsker af vise det til mennesker.« Derfor befalede patriarken at stedet skulle lukkes og skjules for alle mennesker til alle dage. Disse ting blev sagt til mig af R. Abraham.

Fra Jerusalem er der 2 parasanger til Bethlechem, som er kaldet af de kristne Beth-Leon, og nær ved stedet i en afstand af en halv mil, hvor der er en deling af vejen, findes søjlerne til Rachels grav, som er lavet af 11 sten, som symboliserer tallet på Jakobs sønner. Ovenover er der en kuppel, hvilende på fire søjler, og alle jøder, som går forbi, indridser deres navne i søjlernes sten. I Bethlechem er der 2 jødiske farvere. Dette er eet land fuld af bække af vand, kilder og springvand.

I en afstand af 6 parasanger er St. Abram-de-Bron, som er Hebron; den gamle by lå ved bjerget, men nu ligger den i ruiner; og i dalen ved Machpela stedet ligger den nuværende by. Her er den store kirke kaldet St. Abraham, og det er en jødisk bedeplads på den tid, hvor Mohammed havde magten, /p. 41. men indbyggerne byggede 6 grave der og kaldte dem Abraham, Sarah, Isaak, Rebeka, Jakob og Lea. Vagterne sagde til pilgrimmede, at der var gravsteder af patriarker og pilgrimene gav dem penge for informationen. Hvis en jøde kom og gav dem en speciel pris åbnede gravenes vagter en jernport for dem. Porten var bygget af vores forfædre, og efterhånden kan han gå ned på noget som ligner en trappe bærende et lys i hånden. Han når en hule, i hvilken der ingenting er at finde, og en hule bagved, som er delvis tom men hvis han når den tredje hule, hvor der er gemt seks grave: Abraham, Izaak og Jakob vis-a-vis Sarah, Rebekah og Leah. Og over gravstenen er der inskriptioner indgraveret i stenene »Det er Abrahams grav, over den er Izaak grav, sønnen af Abraham vores far, over Jakob, Dette er Jakobs grav, søn af Issac, sønnen af Abraham vores far, over de andre, Dette er Sarahs grav, Dette er Rebekahs grav og Dette er Leahs grav. En lampe brænder dag og nat og belyser gravene i hulen. Man finder her mange kufferter fulde af Israelske knogler af deres fædre, og de er bevaret til vore dage.

/p. 42. Bagved Machpela marken er Abrahams hus; der er spring i fronten af huset, men ud fra en respekt for patriarken Abraham har ingen lov til at bygge i nærheden.

Fra Hebron er der 5 parasanger til Beit Jibrin, som er Mareshah, hvor der kun er 3 jøder. 3 parasanger videre kan man nå St. Samuel fra Shiloh. Dette er Shiloh, som er 2 parasanger fra Jerusalem. Da de kristne erobrede Ramalah, det gamle Ramah fra Mahomedane, fandt de der Samuels Ramathites grav i nærheden af en jødisk synagoge. De kristne tog resterne af ham og sendte dem til Shiloh og byggede en stor kirke over dem og kaldte kirken St. Samuel fra Shiloh og det hedder den endnu.

Derfra er der 3 parasanger til Mahomerie-le-petit, som er Gibeah af Saul, hvor der ikke lever nogen jøder, og dette er Gibeah fra Benjamin. Derfra er der 3 parasanger til Beit Nuba, som er Nob, præsternes by. I midten /p. 43. af vejen er Jonatans to klipper; navnet på den ene er Bozez og på den anden Seneh. 2 jødiske farvere bor her.

Derfra er der 3 parasanger til Rams, eller Ramleh, hvor der er rester af volde fra vore aners tid, det ved vi, fordi det er skrevet på stenene. Omkring 300 jøder bor der. Byen var en gang stor; i en afstand af 2 mil er der en stor jødisk gravplads.

Derfra er der 4 parasanger til Yafa eller Jaffa, som ligger ved havstranden, og her lever en jødisk farver. Derfra er der 5 parasang til Ibelin eller Jabneh, Akademiets sæde, men der er ingen jøder. Stedet går hel til Ephraims land.

5 parasanger videre kommer vi til Palmid, som er Philistinernes Ashtod, nu i ruiner; ingen jøder bor her. Derfra er der 2 parasanger til Ashkelonah eller Ny Ashkelon, som Ezra - præsten - byggede ved havet. Byen blev en gang kaldt Bene Berak. Stedet er 4 parasanger væk fra den gamle by Ashkelon, som lå i ruiner: Det Ny Ashkelon er stor/ p. 44. og et herligt sted, her kommer købmænd alle vegne fra, foredi den er placeret ved grænsen til Ægypten. Omkring 200 rabinistiske jøder bor her, og deres ledere er R. Zemah, R. Aaron og R. Salomon; også omkring 40 Karaiter og omkring 300 Kutim bor der her. I midten af byen er der en kilde kaldet Bir Abraham; denne udgravede patriarken i philistinernes dage.

Derfra er der en dags rejse til St. Georg af Ludd. Herfra er der en og en halv dag til Zerim eller Jezreel, hvor der er en strøm. En jødisk farver bor her. 3 parasanger videre kommer Saffuriya eller Sephoris. Her er grave af Rabbenu Hakadish og Rabban Gamaliel og R. Hiyas, som kom fra Babylon, her er også en søn af R. Jonah Amittais; de er alle begravet i bjerget. Der er flere andre grave her.

Derfra er der 4 parasanger til Tiberias, ved Jordan, som her kaldes Kineret-havet. Her flyder Jordan gennem en dal - mellem to bjerge, og udfylder søen som er Kineret sø; dette er en stor flade af vand, som ligner et hav. Jordan flyder mellem to bjerge, og over en slette, som her kaldes Astoh Hapisgah, og herfra fortsætter den til den falder i Søen Sdom, som er en saltsø. I Tiberias er der omkring 50 jøder, og deres ledere er /p. 45. R. Abraham, astronom, R. Muchtar og R. Isaak. Her er varme vande, som bobler op af jorden og bliver kaldt Tiberias varme vande. I nærheden er Kalebs ben Jephunneh synagogen og jødiske gravsten. R. Johanthan ben Zakai og R. Jehuda Halevi er begravet her. Alle disse steder er i Nedre Galilea.

Derfra er der 2 dages rejses til Tymin eller Timnathah, hvor Simon den Retfærdige og flere andre Izraelis er begravet. Og herfra er der 3 parasanger til Medon eller Meron. I nærheden er der en grotte, hvor Hillels og Shammais grave ligger, her er også 20 grave af elever, inklusive R. Benjamins ben Japhet og R. Jehuda ben Betherah grave. Fra Meron er der 2 parasanger til Almah, hvor der bor omkring 50 jøder. Her er en stor jødisk gravplads med grave af R. Eliazars ben Arak og R. Eliazar ben Azariah fra Chuni Hamaagal og Raban Simon /p. 46. ben Gamaliel og R. Jose Hagelili.

Derfra er der en halv dags rejse til Kadesh og Naphtali ved Jordan. Her er Baraks Abinoams søns grav. Ingen jøder bor her.

Derfra er der en dags rejse til Baniass, som er Dan, hvor der er en grotte, hvorfra Jordan begynder og hvor den flyder i en længde af 3 mil, når ben Arnon, som kommer fra Moab, forener sig med Jordan. I fronten af grotten - måske - kan man skelne siden af et alter føjet til Micahs billede, som Dans børn tilbød i gamle dage. Dette er også Jerobaams, en side af alteret, hvor den gyldne kalv stod. Til dette sted rækker Israels land - grænsen i retning af grænseløst hav

MERA OM JUDISKA KVINNOGESTALTER

Hilde Rohlén-Wohlgemuth

Stockholm

Jag har under hela mitt liv varit fascinerad av att läsa och låta mig berättas om judiska kvinnors liv under historiens gång. Det började med de mest kända kvinnorna och fortsatte med de i allmänhet mindre kända. Som ni alla känner till samlade jag allt jag visste i den lilla boken »Judiska kvinnogestalter« hösten 1992.

Men medan jag arbetade med boken träffade jag på många fler judiska kvinnor som haft större eller mindre inflytande eller som haft betydelse i den judiska historien. För nästan varje personlighet som jag berättat om i min bok har jag funnit ytterligare en eller fler motsvarigheter, som t. exempel Doña Gracia med Benvenida Abrabanell. Om denna och många andra vill jag berätta för er.

Jag har inte sysselsatt mig med judiska kvinnors liv av feministiska skäl, men kanske har jag blivit en aning mera aggressivt feministisk när jag begrep vartefter jag läst hur judiska kvinnor behandlats. Det gäller framför allt de judiska poetissorna under medeltiden och de »firzogerin« i Polen, som predikade och utarbetade böner på jiddisch. De var berömda under sin livstid men männen såg till att de snart glömdes bort efter sin död. Jag tänker nu berätta om flera judiska kvinnogestalter i någonlunda historisk följd och utgår ifrån brev som upphittades i Genizan.

Den egyptisk-judiska kvinnan Wusha hade sin motsvarighet i Kairouan i Tunisien. Kairouan var ett stort judiskt handels- och kulturcentrum mellan 670 och 1100 i denna del av Afrika. Därifrån finns dokumenterat en judisk kvinna som var överhuvud i en stor välkänd och lärd handelsfamilj. I Genizan har man återfunnit ett brev från denna kvinna till sin bror som befann sig på en affärsresa. Av brevet framgår att hon övertagit broderns ledande roll i affärerna och i familjen, när denne var på resa. Till exempel namngav hon en nyfödd brorsdotter vilket var egentligen en sak för männen. Hon representerade familjen utåt. Hon friköpte judiska fångar från korsriddarna som var den stora mitswan på den tiden. Hennes och broderns namn är okända - bara den nyfödda flickans namn omnämns. Hon önskar även den resande brodern att en av hans fruar (hon nämner två vid namn) måtte snart föda en son, så att hans lycka skulle vara fullständig. Så var alltså inställningen till kvinnan på denna tid. En son var mera välkommen än en dotter. Polygami var ännu tillåten enligt den judiska lagen, men den förekom knappast i Europa, mest i Afrikas muslimska länder. Rabbi Gershon från Mainz förbjöd polygami helt och hållet i början av 1100-talet från sitt berömda lärohus i Mainz.

Den kände judinnan från Toledo hade en föregångerska i slutet av 1100-talet i Frankrike. Hennes namn var Pulcinella och hon var älskarinna till en greve Thibaut i Blois i norra Frankrike. Hon försökte hjälpa och rentvå judarna i Blois, från de blodbeskyllningar som de var anklagade för. Men det lyckades inte och hon blev bränd på bål tillsammans med 31 andra Blois-judar.

Inte så långt efter Rakel i Toledo's död levde i Polen en kvinna Esterka. Hon var älskarinna till Kung Kazimir den tredje, som levde på 1300-talet. Hon födde kungen en son

och en dotter. Sonen blev döpt men dottern tilläts förbli judinna. Denna kärlekshistoria fick inget olyckligt slut. Däremot blev den upphov till många legender och kungen blev känd för sin positiva inställning till judarna.

1290 blev judarna fördrivna från de brittiska öarna. Därmed avslutades en mycket lyckosam tid för en del av den judiska nationen. Särskilt duktiga lär de engelsk-judiska kvinnorna varit. Man har funnit namn på många kända kvinnliga affärs- och bankägare från den tiden. Den mest kända judiska kvinnan var Licoricia av Winchester. Hon ledde den största judiska banken i England och hade goda förbindelser med Kung Henry den tredjes hov, vars långgivare hon var. Hur livet kunde gestalta sig på den tiden visar hennes söners öden. Den ena blev 1268 medlem i den förnåma Merchant guild och den andra blev hängd tillsammans med andra judar från Winchester. Många judiska kvinnor hade stora lantegendomar och hade framför allt rättighet att delta i rabbiniska rättegångar och i domsluten.

Den ovannämnda kvinnan Benvenida tillhörde den kända släkten Abrabanell. Hennes far var Ferdinand och Isabellas bankir och hennes man var en brorson till honom. Familjen Aberbranell lånade kungaparet pengar, så att dessa kunde sända Columbus på sin resa. De gjorde det inte enbart för att hjälpa kungaparet, de gjorde det även med tanke på att finna ett nytt hem för judarna och att hitta de förlorade 10 israeliska stammarna. Så Columbus hade t o m en hebreisk tolk med sig på resan.

Familjen fick som tack för detta vara kvar i Spanien när judarna fördrevs 1492. Familjen flyttade sedermera i alla fall först till Neapel och sedan 1541 till Ferrara i Italien. I Ferrara var hon samtida med Doña Gracia, fast de aldrig lär ha träffats. Familjen var mycket rik och hade stor affärsverksamhet i Ferrara. När mannen dog tog Benvenida över dennes affärer på samma sätt som Gracia gjort och århundraden senare både Gluckel från Hameln och juveleraränkan Liebmännin från Tyskland. Benvenida uppfostrade dottern till den spanska vicekungen i Italien, som sedermera gifte sig med fursten av Toscana. Denna vänskap hjälpte Benvenida både vad gäller affärsverksamheten som med allmänhetens inställning till henne och judarna. Benvenida var mycket from och gav mycket pengar till välgörenhet t ex till Palestina och hon friköpte över 1000 judiska fångar. Hon fick liksom Gracia ett fint eftermäle: »Hon var den äldste kvinnan i Israel sedan början av diasporan...«.

Vi går några århundraden framåt och stannar i Italien. Det skall ha funnits en helt ny yrkeskår där, nämligen judiska kvinnor som var kosmetiker. Det finns dock inga namn bevarade. Det har dokumenterats att dessa damer skall ha haft stort inflytande då de arbetade i de adliga och furstliga familjerna och kunde fungera som budbärare och förmedlare av affärer etc.

Under många århundraden och i många länder fanns det judinnor som var duktiga barnmorskor och läkare. En del av dessa är kända till namn andra inte. Några av dessa skall jag ta upp här. Så levde under tidigt 1000-tal i Pumpadita i Babylonien en dam med namnet Em, som betyder moder på hebreiska. Hon uppfostrade en sedan berömd ledare av talmudhögskolan därstädes, Abija. Samtidigt var hon barnmorska, läkare och homöopat och berömd för sina stora kunskaper.

Sara från Würzburg levde på 1400-talet. Även hon var läkare och barnmorska. Biskopen i Würzburg tog en skatt från alla hennes patienter och nyfödda och hon fick i gengäld utöva sitt yrke ostört. Både hon och biskopen fick en god inkomst på överenskomsten. I Frankfurt vid Main fanns 1420 en vida berömd judisk kvinnlig ögonläkare. Hennes namn har tyvärr gått förlorat. 1466 fick en judisk kvinna, Perna, licens som läkare i den italienska staden Fano. I slutet av 1500-talet levde en läkare med namnet Salomon

Aschkenazi först i Polen som kungens hovläkare. Sedan flyttade han till Konstantinopel, där han efter en tid som läkare blev tjänsteman vid Sultanens hov. Han dog 1602 och hans fru fortsatte med läkaryrket. Hon blev berömd och rik då hon lyckades rädda Sultan Achmed den förstas familj från kopporna. Rosa Hendrix är född i den nordtyska staden Emden som dotter till Chajim Levy. 1709 förbättrade hon en bok om förlossning, vilken hon först skrev av och sedan lät trycka i Amsterdam.

Renässanstiden i Italien har frambragt flera judiska kvinnliga poeter. En del av deras verk har förkommit, men två av dessa har förblivit mycket kända. Den ena hette Devora Ascarelli. Hon levde under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet och var gift med den rika köpmannen Joseph Ascarelli. Denne var samtidigt förvaltare av den katalonska synagogan i Rom. Devora översatte medeltida hebreiska texter till italienska. Hennes italienska översättningar tillsammans med den hebreiska originaltexten utkom i bokform i Venedig 1601-02. Samtidigt utkom en samling av hennes egna italienska dikter. En ny utgåva av dessa senare utkom så sent som 1925.

Från slutet av 1500-talet till 1641 levde i Venedig Sara Coppio, dotter till en välsituerad judisk familj, som understödde den lärde rabbinern och filosofen Leon de Modena därstädes. Från Sara finns dokumenterad sonetter och en filosofisk brevväxling med en adlig munk från Genua. Brevväxlingen pågick ända till det att munken avled. Sara gifte sig med en prominent medlem av Venedigs judiska församling, Sullam. Hon tog aktiv del i det judisk kulturella livet i sin hemstad. I hennes hem träffades både judiska och kristna lärda - en föregångare till de sedan så kända salongerna i Berlin. 1621 blev Sara anklagad för blasfemi av en prelat, men hon svarade genom att skriva en pamflett och skrev även två sonetter i vilka hon bekräftar sin stolthet över sin judiska tro. Leon de Modena dedikerade till henne ett av sina översättningsverk vilket visar vilken betydelse hon måtte haft under sin tid. 1887 utgavs en samling av hennes sonetter i bokform.

Mellan 1790 och 1871 levde i Trieste en kvinna vid namn Rahel Morpugo, som absolut måste omnämnas. Hon var en mycket stor poet inte utan inflytande. Hon tillhörde den berömda släkten Luzzatto. En professor V. Castiglione utgav år 1890 en hebreisk-italiensk biografi över henne med en samling av hennes dikter. Det skulle vara mycket intressant om en modern översättare skulle ta sig an Rahel Morpugo.

I början av barocktiden i Italien fanns även några berömda judiska sångerskor. Två av dessa är särskilt berömda - Madonna Bellina och Madama Europa. Under 1500-talet levde den första. Hennes eftermäle talade om att man beundrade hennes sätt att spela och komponera och att hennes sång liknade den av tusen näktergalar. Under 1600-talet levde kompositören Salomo di Rossi vid hovet i Mantua. Madama Europa var hans syster och en mycket uppskattad sångerska. Hon uppträdde bland annat i Monteverdis första opera L'Ariana och hon sjöng ofta vid hovet, vid fester såsom bröllop etc.

Under samma århundrade som Gracia levde i Istanbul en efterträderska till Ester Kiera - Esperanza Malchi. Hon avlöste Ester som föreståndarinna av sultanens harem. Hon hade lika stort inflytande som Ester haft. Hon är mest känd för det brev hon skrev 1599 i den första haremsdamens namn till drottning Elisabet den första av England. I detta brev bad de både om att få sig tillsänd kosmetika och om tillåtelse för judarna att åter få bosätta sig i England.

Under hela medeltiden fanns i flera länder judiska kvinnor som arbetade som skrivare. Under 1300-talet fanns bland annat en mycket lärd kvinna i San'ya i Jemen. Denna tillhörde en känd skrivarfamilj. - Hon hette Miriam, Benayahu's dotter och hon gjorde en avskrift av hela toran och bad i slutet av texten om ursäkt för eventuella fel.

Med så många kvinnor som skrivare är det lätt att förstå att vi även efter att boktryckeriet uppfunnits finner många judiska kvinnor bland boktryckarna. Detta särskilt i Italien som var centrum för boktryckerikonsten under denna tid. En av dessa var Estellina, makan till Rabbi Abraham Conat i Mantua, som redan 1476 tryckte en bok med följande inledning: »Jag Estellina, Rabbi Abrahams hustru... skrev denna bok«, och på ett annat ställe i samme bok bekräftar maken detta med stolthet: »Hon skrev denna bok med många pennor, utan hjälp av ett under«. Först 1477 uppfanns ett hebreiskt ord för »tryck«.

Moritz Steinschneider har sammanställt en hel katalog av judiska kvinnliga boktryckare. De mest kända av dessa är Bat Scheba från Verona från slutet av 1500-talet, Gutel Kohen från Prag från omkring 1620, Rebecca och Rachel Judels från Wilmersdorf från slutet av 1600-talet. Prag och Krakow var tyvä andra centra för judisk boktryckarkonst. Där levde bland annat Rojzel Fischels. Lagsamlingen Schulchan Aruch av Joseph Caro trycktes för första gången 1727 av Fiola Hirsch från Bayern i samarbete med sin man.

Många av dessa duktiga kvinnor gjorde också egna översättningar. Lita eller Liva av Regensburg skrev eller översatte »Schmuel Buch« till jiddisch. Boken trycktes 1594 av Chaim Schwartz och hade en personlig dedikation av Lita till hennes »generin« (välgörare) Breidlen. Det har förekommit en diskussion om denna bok. Somliga tror att Lita har skrivit detta epos själv, en parafras till den bibliska Samuels boken med folkliga tillägg på vers. Andra tror att det är ett folkligt epos uppkommen under 1400-1500-talen i Tyskland, liknande de episka sånger som då var populära. »Schmuel Buch« skall vara det största medeltida judiska epos och det skall ha funnits en speciell »niggun« (sångrytmen) till denna. Många tror att det måste ha varit en talmudlärare som skrivit boken, bland annat därför att så många midraschim citeras. Hur det än förhåller sig är det Lita av Regensburgs förtjänst att boken har överlevt ända tills våra dagar.

I Östeuropa skrev många judiska kvinnor böner på jiddisch eller översatte många böner från hebreiska till jiddisch. Det var de så kallade »Firsogerin« som ledde gudstjänsten på kvinnoläktarna i synagogerna. De böner dessa skrev kallades »techinot« och för att ge dem rättvisa skulle jag behöva hålla ett föredrag bara om dem. De flesta av dessa kvinnorna har glömts bort. Bara några finns bevarade till namn.

För att närma oss nutiden skall jag ta upp en kvinna från 1800-talet, som ofta förbisetts. Hon heter Fanny Lewald och utgör ett viktigt led i den judiska kvinnans historia. Hon levde mellan 1811 och 1889. Fanny föddes i Königsberg och uppfostrades i Immanuel Kants anda. Hon döptes då hon var 17 år. Om denna händelse finns två versioner. Den ena säger att hon döptes för att glädja en lärare som hon beundrade. Den andra versionen säger att hon gjorde det av kärlek till en kristen man. Hon ångrade sig dock kort efteråt. Hon levde därför i ett trauma som hon skrev av sig i romanen Jenny. I sitt hjärta förblev hon alltid judinna.

1832 träffade hon Rahel Varnhagen i Berlin och fick del av dennes obesvarade och olyckliga kärlek till Prinz Louis Ferdinand av Preussen. Hon själv hade en tragisk kärlek till sin kusin, politikern Heinrich Simon. Dessa upplevelser nedtecknade hon i sin största roman i 3 band, Prinz L. F.

1843 flyttade hon till Berlin. Tiderna var reaktionära, men hon arbetade vidare i sin lärofader Kant's upplysta anda. Hon reagerade mest mot det faktum att de judiska döttrarna blev bortgifta alltför tidigt i mycket unga år och utan att ha blivit tillfrågade. Detta kunde lyckas, något som fallet Glückel von Hameln visar, vilket hon beskriver i sin dagbok från slutet av 1600-talet.

Pauline Wengeroff beskriver situationen under 1800-talet i sin biografiska berättelse »Memoiren einer Grossmutter« från 1908 så här: »Och så kom jag till en älskad man för mig obekant man, till ett främmande land, bland främmande människor, till främmande seder och skulle 18 år gammal, finna mig till rätta till allt det nya. På så sätt gifte våra föräldrar bort sina oförberedda, nästan aningslösa barn och även om de älskade dem mycket, hyste de varken tvivel eller betänkligheter. De förlitade sig på Guds hjälp och lämnade barnen åt sina öden.«

Men ofta ledde det till ett olyckligt förhållande, vilket fallet Dorothea Mendelssohn visar. Den upplyste filosofen Moses Mendelssohn gav sin dotter en uppfostran helt i upplysningens anda. Hon var en mycket bildad kvinna, men plötsligt gifte han bort henne med en rätt så obildad bankir. Efter en tid lämnade Dorothea honom och flyttade ihop och sedan gifte sig med filosofen Friedrich Schlegel, för vilken hon blev ett stort stöd. Fanny Lewald betecknade denna sed att gifta bort sina döttrar utan att dessa var tillfrågade som ett värre brott mot kvinnor än prostitutionen. Hon behandlar dette ämne i sin roman Clementine. Fanny Lewald var en mycket läst romanförfattarinna och var dessutom banbrytare i kvinnosaksfrågor. Hennes berömda bok »betyder und wider die Frauen« blev en klassiker. I enlighet med sin åsikt nekade hon att gifta sig förrän hon träffade den man hon verkligen älskade. Inte förrän år 1854 gifte hon sig med författaren Adolf Stahr. Det som förvånar är, att denna kvinna trots allt hon skrivit inte är mer känd i litteraturhistorien.

Bland den uppsjö av bemärkta judiska kvinnor som kom fram i den allmänna kvinnofrigörelsen i slutet av 1800-talet i Europa och i USA i både affärliv och det sociala arbetet vill jag här ta fram tre kvinnor: Sara Schenirer, Rebecka Kohut och Hanna Karminski. Var och en av dessa har fört den judiska kvinnoemancipationen på sitt sätt framåt.

Rebecka Kohut levde mellan 1864-1951. Hennes far var rabbin i Ungern från den kända familjen Bettelheim. Rebecka kom som två-åring med sin familj till USA. Hennes mor var den första judiska lärarinna i Ungern. Hon dog dock ung men blev ändå en viktig förebild för Rebecka. Hon studerade på University of California i San Francisco och började arbeta. Vid 24 års ålder gifte hon sig med rabbinen Alexander Kohut, en änkling med 8 barn. Hon blev en god mor för alla barnen. Hon fick dock inga egna barn. Efter 7 års äktenskap dog mannen och Rebecka fick försörja ensam alla barnen.

Hon var mycket aktiv även utanför hushållet och var medlem i många judiska kommittéer. Hon blev sedermera president av »National Concil of Jewish Women« och därefter också president i »World Congress of Jewish Women«. Efter första världskriget hjälpte hon många judiska flyktingar från Europa, och därför fick även hon titeln »Israels Moder«.

Återigen i Europa finner vi Sara Schenirer, som levde mellan 1873 och 1925 och som enligt min mening stod för en epokgörande insats i det judiska livet. Hon föddes i Krakow och retade upp sig på att bara pojkar fick gå i jeschiva. Flickor fick gå i icke-judiska polske skolor efter Chedern. Ett exempel på detta är Bella Chagall. När Sara senare besökte Wien kom hon i kontakt med två kända rabbiner, Samson Raphael Hirsch och Esriel Hildesheimer. Dessa var visserligen ortodoxa judar men undervisade ändå judiska flickor i judisk religion och filosofi. Hon återvände hem och grundade utifrån detta exempel en judisk skola för flickor. Skolan växte och fick efterföljare. Dessa skolor kallades »Beth Jacob« och där var jiddisch undervisningsspråk. Detta system utbreddes sig till USA och Israel, där särskilt flickor från orientaliska länder fick gå och samtidigt lära sig ett yrke.

Hanna Karminski, född 1897 i Berlin och deporterad 1942, tillhörde en ny grupp av kvinnor. Hon behövde inte längre kämpa för att få en yrkesutbildning. Hon blev barnträdgårdslärlarinna och senare socialarbetare. Hon kämpade för att det sociala arbetet inom den judiska församlingen inte längre skulle betraktas som oavlönad välgörenhet. Det skulle betraktas som vilket arbete som helst. Hon ansvarade under en mycket lång tid för tidningen som Jüdischer Frauenbund i Tyskland gav ut. Hon var medlem i dess styrelse och sist och inte minst bästa väninna till Bertha Pappenheim. (Som jag inom parentes behandlar i min bok Judiska Kvinnogestalter). Det var ett slags mor/dotter-förhållande mellan dessa båda. Hanna arbetade på att övertyga unga judiska flickor att lära sig ett ordentligt yrke. Hon yrkade också på kvinnliga företrädare i judiska församlingarnas styre. Efter Hitlers tillträde blev hon medlem i »Jüdische Reichvertretung«, en institution som under 30-talets Tyskland företrädde judarna. Hon längtade ofta tillbaka till det goda samarbete i »Jüdischer Frauenbund« och efter alla utvandrade vänninnor. Hon deporterades och försvann 1942.

Jag vill åtminstone nämna en modern judisk affärskvinna som exempel på denna kategori, nämligen Helena Rubinstein. Hon levde mellan 1872 och 1965. Hon föddes i det judiska Crakow, studerade i Zürich, men avslutade inte sina studier. Hon emigrerade till Australien, där hon började sälja krämer och andra skönhetsmedel. Efter en tid återvände hon till Europa, till England den här gången. Där öppnade hon salonger för skönhetsvård, som blev en stor framgång. Sedan fortsatte hon till USA, där framgången fortsatte. Hon blev så rik, att hon kunde hyra den mest pompösa lägenheten i det finaste området. Då hon inte fick hyra den, så köpte hon hela huset. Hon ville starta en fabrik i Israel, men fick endast tillstånd mot att hon samtidigt byggde ett konstmuseum som sedermera fick namnet Helena-Rubinstein-museet för modern konst. Hon donerade dock endast två tavlor från sin egen stora samling dit. Hennes känslor för Israel blev aldrig större än så. Detta har förklarats av att hon aldrig fick en egen identitet (eller språk) pga alla sina flyttningar. Men detta till trots var hon en av nutidens största affärskvinnor.

Så har den judiska kvinnan ställt sig i bevis. Inget är henne främmande, på alla områden har hon ställt upp från en medeltida talmudlärare via läkare, boktryckare till nutida socialarbetare och kvinnosakskvinnor.

Från alla dessa föredömliga gärningar i svunnen tid, som jag har berättat om vill jag gärna dra följande slutsats:

Allt detta som dessa eminenta kvinnor har åstadkommit innebär en ännu större prestation än själva de enstaka gärningarna. Om vi bortser från de senaste decennierna har knappast någon av dem genomgått någon högre skola ännu mindre har någon genomgått någon universitetsutbildning. De har skaffat sig all sin bildning hemma genom att läsa eller genom att insupa lärdom vid sin lärde faders fötter (eller bakom en stängd dörr i rummet bredvid). Hantverksyrken har de lärt genom att se på fadern när han utövade sitt yrke såsom skrivarens och boktryckarens dotter eller genom att följa Wunderrabbin på hans resa såsom Edel, Baal Shem Tows dotter, gjorde.

Om man betänker vilken möda och energi dessa kvinnor måste ha nedlagt för att nå den nivån som deras bröder fick såsom en självklar start i livet måste kvinnornas gärning verkligen uppskattas mycket högt och vi bör därför visa vår yttersta aktning och vördnad för dem.

Bibliografi

Chagall, Bella. Brinnande ljus. Ill. av Marc Chagall. Övers från franskan av J & P Westrup. Malmö 1974.

Encyclopaedia Judaica. Jerusalem, 1971.

Fink, Greta. Great Jewish Women, Profiles of courageous women from the Maccabean period to the present. N.Y. Menorah Publ. 1978.

Glückel von Hameln. Denkwürdigkeiten der Gl. v. Ham. Aus dem jüdisch-deutschen übersetzt und herausgegeben von A Feichenfeld, 1913. Neudruck 1987.

Henry, Sondra et Taitz, Emely. Written out of the History. Our Jewish foremothers. Bibl. Press. N.Y. 1990.

Jacobson, E & Hirsch, L. Jüdische Mütter. Bln 1936.

Kaplan, Marion A. Die jüdische Frauenbewegung in Deutschland. Organisation u. Ziele des Jüd. Frauenbundes, 1904-1938. Hburg 1981.

Kayserling, M. Die jüdischen Frauen in der Geschichte, Literatur u. Kunst. Lpz. 1879.

Neues Lexikon des Judentums. Herausgeg. von J H Schoeps. Gütersloh, 1992.

Remy, Nahida. Das jüdische Weib. Mit Vorwort von M Lazarus. Lpz. 1892.